

pisarstwo podkreślono, że królowi zalecano staranne wykonywanie dotychczasowych obowiązków publicznych oraz – mile widzianą na tym urzędzie – bardzo dobrą znajomość prawa: *In RP negotiis tractandis spectatam dexteritatem tum etiam in omni actione industria integritatem et fidem singularem [...] quod maxime ad rectam huius muneris administrationis requiritur iuris patria legumque publicarum eximiam peritiam*⁵¹.

W pierwszym przypadku można się domyślać odniesień do pełnienia funkcji poselskiej z 1585 r. i działalności w okresie bezkrólewia. Z drugą częścią jest większy problem: nie wiadomo nic na temat znajomości prawa przez Garwaskiego i jej ewentualnych źródeł⁵².

Brak potwierdzenia formalnego wykształcenia uniwersyteckiego czy – tym bardziej – prawniczego Pawła Garwaskiego nie był odosobniony. Wśród osób, które objęły urzędy w sądach ziemskich w latach 1588–1600, w kilkunastu przypadkach można stwierdzić rozpoczęcie studiów wyższych⁵³. Nie sposób przy tym uznać, że wykształcenie stanowiło najważniejszy warunek kariery. Wskazać można w tym miejscu kilka przykładów. Na nominację sędziego ziemskiego kaliskiego Wojciecha Chłapowskiego zwanego Górnym największy wpływ miała aktywność publiczna na sejmiku średzkim w okresie poprzedzającym awans urzędniczy. Chłapowski uczestniczył w zjeździe województw wielkopolskich w Środzie we wrześniu 1589 r., kiedy szlachta wzięła na siebie ciężar przygotowania obrony w obliczu zagrożenia tureckiego. Odegrał ważną rolę w czasie kryzysu związanego z uchwałami podatkowymi sejmu 1590 r., brał udział w zjeździe kolskim i został przez panów braci wysłany do króla z poselstwem, które miało wytłumaczyć monarsze przyczyny odmowy uznania legalności konstytucji sejmowych, a na-

s. 189–245. Feliks Kryski wpisany był także na listę studentów w Dilingen, Wojciech Zieliński natomiast studiował w Würzburgu i Ingolstadt. D. Żołądz-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i I połowie XVII wieku*, Poznań 1996, s. 218, 238.

⁵¹ AGAD, MK, 134, k. 374v. „[okazał – A.M.] zarówno w sprawowaniu obowiązków Rzeczypospolitej nadzwyczajną prawosć, jak też we wszystkich podejmowanych działaniach wyjątkową uczciwość i wierność, [...] praw ojczyzny i ustaw publicznych nadzwyczajną znajomość, co w najwyższym stopniu wymagane jest do sprawowania tego urzędu” (tłum. przywilejów w artykule: A. Moniuszko).

⁵² Kwerenda w księgach grodzkich plockich nie przyniosła odpowiedzi na pytanie, czy P. Garwaski pełnił przed 1588 r. funkcję deputata do Trybunału Koronnego. Jest to jednak możliwe, tym bardziej że w 1584 r. w Trybunale zasiadał jego brat Stanisław. K. Lepszy, *Garwaski Stanisław...*, s. 291.

⁵³ Ze spisu studentów uczelni niemieckich zamieszczonego w pracy D. Żołądz-Strzelczyk wynika, że studentami mogli być (wątpliwości towarzyszą identyfikacji osób): pisarz lubelski Mikołaj Brodowski (Ingolstadt 1579), sędzia ziemski kaliski Wojciech Chłapowski (1564 Frankfurt n. Odrą), podkomorzy poznański Piotr Czarnkowski (1568 Frankfurt n. Odrą), sędzia ziemski przemyski Jan Jaskmanicki (1558 Strasburg, Tybinga), podsędek łukowski Franciszek Kanimir (1567 Lipsk), sędzia ziemski łukowski Jan Kazanowski (1581 Altdorf), podkomorzy chełmski Paweł Orzechowski (1565 Lipsk), podsędek kaliski Stanisław Pogorzelski (1559 Frankfurt n. Odrą), pisarz poznański Andrzej Rożnowski (1559 Frankfurt n. Odrą), pisarz łukowski Jan Rzeczycki (1575 Królewiec, 1577 Altdorf), sędzia ziemski dobrzyński Zygmunt Sumiński (1563 Wittenberga), sędzia ziemski wieluński Jan Węgierski (1572 Wittenberga), być może także: pisarz łączycki Jan Sasin Karśnicki, podsędek przemyski Mikołaj Ostrowski, sędzia buski Jan Pieniżek, sędzia mirachowski Łukasz Zakrzewski. D. Żołądz-Strzelczyk, *Peregrinatio academica...*, s. 201–238. Znakomitym wykształceniem uniwersyteckim mógł poszczycić się Zbigniew Ossoliński, W. Czapliński, *Ossoliński Jan Zbigniew h. Topór (1555–1623)* [w:] PSB, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 428–431; J. Długosz, *Zbigniew Ossoliński...*, s. 6–9. Na listy studentów Akademii Krakowskiej wpisani byli: podsędek krakowski Józef Kowalowski, pisarz przemyski Jan Łączyński, pisarz lwowski Jan Swoszowski, podsędek lwowski Piotr Ożga, sędzia ziemski łukowski Stanisław Ryszkowski. H. Kowalska, *Ożga Piotr z Ossy. h. Rawicz (zm. 1623)* [w:] PSB, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 686–688; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 268.

stępnie został wybrany posłem i uczestniczył w burzliwych obradach kolejnego sejmiku 1590/1591 r.⁵⁴ W karierze podkomorzego chełmskiego Pawła Orzechowskiego znacznie bardziej niż wykształcenie pomogła przynależność do najbardziej zaufanych ludzi Zamoyskiego i rozległa aktywność publiczna, szczególnie na niwie parlamentarnej⁵⁵. Stanisław Ryszkowski przed nominacją należał do głównych aktywistów sejmikowych województwa lubelskiego i trzykrotnie posłował na sejm⁵⁶. Sędzia ziemski dobrzyński Zygmunt Sumiński studiował w Wittenberdze w 1563 r., co prawdopodobnie pomogło mu w uzyskaniu pisarstwa ziemskiego, choć wypada jednocześnie odnotować fakt, że w okresie poprzedzającym nominację na sędziego ziemskiego czterokrotnie reprezentował swoją ziemię podczas obrad sejmiku⁵⁷. Niecodzienne były losy Baltazara Porębskiego, który początkowo przygotowywał się do kariery duchownej i w grudniu 1569 r. przebywał w Rzymie w otoczeniu kardynała Hozjusza, ale z powodu nieudanych starań o kanonię krakowską zrezygnował ze stanu duchownego. Następnie prowadził aktywne życie polityczne, między innymi w 1573 r. podpisał konfederację warszawską, trzykrotnie wziął udział w obradach sejmiku i cały czas intensywnie pomnażał swój majątek⁵⁸.

Interesujący jest wątek wykształcenia popartego praktyczną znajomością prawa, którą chyba znacznie bardziej niż samo wykształcenie ceniono przy nominacjach. Podsekretarz krakowski Józef Kowalowski kształcił się co prawda w Akademii Krakowskiej, ale mógł się wykazać okazałym doświadczeniem praktycznym, pełniąc kolejno urząd podstarościego bieckiego, sędziego grodzkiego krakowskiego, podstarościego krakowskiego u boku kanclerza Zamoyskiego oraz sędziego kapturowego w czasie bezkrólestwa po śmierci Stefana Batorego. Posłował także na sejm koronacyjny Zygmunta III Wazy⁵⁹. Pisarz ziemski przemyski Jan Łączyński w 1570 r. zapisał się na Akademię Krakowską. Od 1578 r. występował w sądach między innymi jako zastępca procesowy, świadek, 14 listopada 1585 r. objął urząd pisarza grodzkiego krakowskiego, podpisał akt konfederacji szlachty małopolskiej i był pisarzem sądu kapturowego w 1587 r., następnie uczestniczył w sejmie elekcyjnym 1587 r., opowiadając się za kandydaturą królewicza szwedzkiego. Brał udział w obronie Krakowa, 5 stycznia 1588 r. został burgrabim zamku krakowskiego, później także sekretarzem królewskim z dożywotnią pensją z dochodów celnych. Na sejmie koronacyjnym powołano go do komisji przygotowującej reformę prawa. Był mocno związany z kanclerzem Zamoyskim. Trzeba także pamiętać, że w 1585 r. opublikował *Loci communes forenses iuris terrestris polonici... breveci conscripti 1585*,

⁵⁴ *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 83, 95, 97, 110, 152–154; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 331.

⁵⁵ S. Tworek, *Orzechowski Paweł h. Rogala (ok. 1550–1612)* [w:] PSB, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 283–284; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 278, 322, 325, 330, 347, 358, 365, 373, 387, 397, 408; J. Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*, Lublin 2004, s. 175–176; W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 51, 181; W. Tygielski, *Listy, ludzie, władza...*, s. 22–23, 47–48, 109.

⁵⁶ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 268, 323, 374, oraz M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003, s. 247; W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 21, 183.

⁵⁷ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 220, 233, 272, 368; *Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990, nr 1513, s. 181.

⁵⁸ H. Kowalska, *Porębski (Porembski) Baltazar z Wielkiej Poręby h. Kornicz (ok. 1550–1617)* [w:] PSB, t. XXVII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 653–655; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 238, 296, 319, 327.

⁵⁹ I. Kaniewska, *Kowalowski (Kowalewski) Józef h. Radwan (ok. 1540–1597)* [w:] PSB, t. XIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 532.

dedykowane kasztelanowi podlaskiemu Marcinowi Leśniowolskiemu⁶⁰. Podobnie Jan Swoszowski studiował w Krakowie, ale w uzyskaniu awansu z całą pewnością bardziej pomogły mu długoletnia działalność publiczna, w tym służba wojskowa, związki z Ostrogskimi i Zamoyskim czy praktyka prawnicza w sądach szlacheckich⁶¹. Podśędek kaliski Stanisław Pogorzelski wpisał się do metryki studentów we Frankfurcie nad Odrą, ale nim został podśędkiem kaliskim, miał także za sobą epizod poselski w 1587 r., pełnienie urzędu komornika kaliskiego i poznańskiego i w końcu surogatorstwo grodzkie kaliskie⁶².

Przy badaniu istnienia praktycznego przygotowania do pełnienia funkcji sędziowskich warto zwrócić baczniejszą uwagę na przywileje nominacyjne. Analizie poddano łącznie 49 odnalezionych przywilejów na pisarstwo, podsęstwo, sęstwo i podkomorstwo z lat 1588–1600, dostępnych w Metryce Koronnej i innych źródłach⁶³. W formularzu nadania urzędu wpisywano między innymi powody, dla których otrzymywała go jedna z czterech osób wybranych przez szlachtę na sejmiku elekcyjnym. Przede wszystkim wskazywano cechy charakteru, które wydawały się szczególnie przydatne w sprawowaniu urzędu sędziowskiego. Nie powinno to dziwić, wszak w konstytucji stanowiącej Trybunał Koronny pośród wymogów stawianych deputatom znalazło się zestawienie przymiotów osobistych: „[obierać mają] osobę iedną godną, bogobojną, cnotliwą, prawa i zwyczajoiw sądowych onego kraiu umieiętną, osiadłą”⁶⁴. Do podobnych cech odwoływano się także w przypadku sędziów niższych sądów szlacheckich. Posługiwano się jednak nieco odmiennym zbiorem terminów definiujących cechy charakteru. Najczęściej były to: *fides* (wierność, bycie godnym zaufania) (38 wzmianek), *dexteritas* (prawość) (36), *virtus* (cnota) (16), *integritas* (uczciwość) (16). Jedną z najczęściej zaś wskazywanych cech była biegłość w prawie – *iurisperitia* (34). Warto przy tym zauważyć, że niemal zawsze odnotowywano ją w przypadku sędziów, podsędków i pisarzy ziemskich i stosunkowo rzadko w nominacjach podkomorskich (tylko dwukrotnie na 9 nominacji). Wydaje się zatem, że w tym ostatnim przypadku w najmniejszym stopniu – nawet deklaratorywnie – zwracano uwagę na wiedzę prawniczą. W żadnym z powoływanych przypadków nie znalazły się natomiast odwołania do formalnego wykształcenia prawniczego.

⁶⁰ Z. Kolankowski, *Łęczyński Jan h. Kościeszka (zm. ok. 1601)* [w:] PSB, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1972, s. 312–313; W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 45–47; W. Tygielski, *Listy, ludzie, władza...*, s. 54, 95, 324, 330, 389.

⁶¹ Zob. literatura wskazana w przyp. 2 oraz uwagi Wojciecha Sokołowskiego w: *Politycy...*, s. 26, 45, 51, 54, a także biogram Swoszowskiego. I. Lewandowska-Malec, *Swoszowski (Swoszewski) Jan (ok. 1563–1615)* [w:] PSB, t. XLVI, Kraków 2010, s. 169–172.

⁶² W. Dworzaczek, *Pogorzelski Stanisław h. Wczele, zm. 1602* [w:] PSB, t. XXVII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 214; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 300.

⁶³ AGAD, MK, 133, k. 210v.; 134, k. 3, 26, 55, 91v., 97v., 215, 331v., 374, 398v.; 135, k. 389, 389v., 632v., 705, 845v.; 136, k. 127v., 153v., 198v., 232, 351, 355v.; 137, k. 5v., 47v., 272, 300v., 327v.; 138, k. 428v.; 140, k. 288, 333v.; 141, k. 222v., 311v., 312v.; 142, k. 55v., 124v., 217; 143, k. 201v., 202; 145, k. 181v., 233; księgi różańskie grodzkie wieczyste, t. 8, k. 194; księgi grodzkie warszawskie *libri decretorum*, t. 9, k. 16, 41v.; Archiwum Narodowe w Krakowie, księgi ziemskie *terrestria cracoviensia*, t. 87, s. 3; t. 103, s. 5; Archiwum Państwowe w Poznaniu, księgi ziemskie inowrocławskie, t. 8, k. 2, t. 9, k. 147, t. 10, k. 2; księgi ziemskie poznańskie, t. 53, k. 1v.; K. Maleczyński, *Urządnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, Lwów 1938.

⁶⁴ VC, t. II, vol. 2, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 407.

Oczywiście każde ze wskazanych wyżej określeń należy traktować jako część formularza kancelaryjnego, niekoniecznie pokrywającego się ze stanem rzeczywistym. Należy jednak zwrócić uwagę na pojawiające się bardziej rozbudowane elementy przywileju dotyczące osoby kandydata. Odnosiły się one do jego działalności politycznej czy wojskowej. Wstępne badania pozwalają przyjąć, że potwierdzały one w pewnym stopniu wcześniejszą działalność osoby obejmującej urząd. Poprzestając na jednym, najbardziej charakterystycznym przykładzie – nominacji na podkomorstwo chełmskie Pawła Orzechowskiego, w której podkreślano jego zasługi, zwłaszcza w czasie ostatniego bezkrólewia (w tym pełnienie funkcji marszałka koła zwolenników kanclerza Zamoyskiego na sejmie elekcyjnym):

[...] merita erga DD. Praedecessores Nostros atque Rempub. Nosque Ipsos ut rationem ipsius habeamus. Ita enim cum alias semper tum proximo interregni tempore in qua electione nostra in publicis negotiis versatus est eamque diligentiam ac dexteritatem adhibuit ut cum a Nobilitate ad conventum illum congregate omnium Nobilitatis eiusdem consilioris director que Marschalcum vocat creatus est et eo veluti duce et moderatore, Omnia Conventus illius consilia et electioni Nostra in magna animore et voluntatum diversitate ad optatum et felicem scitum atque finem perducta sit, in legatione deinde ad Nos ex Conventu eodem sibi mandata ita sese gessit ut multa in eo cum integritatis et constantis erga patriae salute animi, tum in rebus gerendis et tractandis solidi et mature iudicii argumenta perspexerimus⁶⁵.

Być może także bardziej szczegółowe wzmianki dotyczące wiedzy prawniczej nominatów należy traktować poważniej niż tylko zwykłą wzmiankę kancelaryjną. Wśród analizowanych przywilejów wzmianki o nadzwyczajnej znajomości prawa lub stosowania prawa odnotowano w kilkunastu przypadkach: *eximia/singularis iuris peritia* (Paweł Garwaski, Wawrzyniec Lipski, Jan Rzeczycki, Andrzej Podhorecki, Piotr Jakacki); *iuris Patrii legumque publicarum non vulgarem notitia/haud vulgarem peritia* (Jan Turowski, Dobiesław Przeborowski); *iuris prudentia legumque experientia* (Paweł Kazanowski, Stanisław Ryszkowski, Andrzej Sielski); *haud vulgaris iuris prudentiae usus et cognitio* (Mikołaj Żochowski); *legumque publicarum iurisque patria usus/experientia* (Andrzej Jałbrzyk Wyszyński, Idzi Zaliwski, Stanisław Ciechomski, Wojciech Ilowski, Kacper Wielopolski). Na obecnym etapie badań nie jest możliwe sprawdzenie, czy wzmiankowana w przywilejach nominacyjnych ponadprzeciętna znajomość prawa miała w każdym przypadku odzwierciedlenie w rzeczywistości. Szczególnie odczuwalny jest brak spisu deputatów do Trybunału Koronnego – jego powstanie może dostarczyć wielu cennych informacji⁶⁶. Niemniej z pierwszych ustaleń wynika, że można przyjąć taką hipotezę. Andrzej Jałbrzyk Wyszyński był pisarzem, sędzią grodzkim i podstarościm

⁶⁵ MK, 134, k. 91v. „Nie tylko jego zasługi dla Poprzedników Naszych oraz Rzeczypospolitej i Nas samych uwzględniamy, także zaś – oprócz pozostałych [zasług] – potem w czasie ostatniego bezkrólewia, podczas którego dokonano elekcji Naszej osoby, ustawicznie zajmował się sprawami publicznymi, a w tym okazał staranność i prawość, jak wtedy, gdy przez szlachtę zebraną na ten [elekcyjny] sejm został wybrany prowadzącym narady całej zebranej szlachty, któregoż zwą marszałkiem – i tej jak gdyby wodzem i zarządcą – całe owego sejmu obrady i wybór Nasz pośród wielkiego rozróżnienia umysłów i woli doprowadził do pożądanego i szczęśliwego postanowienia i zakończenia. Następnie w – zleconym sobie przez tenże sejm – poselstwie do Nas tak się sprawował, że dostrzegliśmy w tym liczne dowody niewzruszonych i dojrzałych sądów, uczciwości i stałych zamiarów zarówno dla dobra ojczyzny, jak i w prowadzeniu i załatwianiu spraw publicznych”.

⁶⁶ Spis jest obecnie opracowywany przez zespół pod kierunkiem prof. Henryka Gmiterka w ramach jednego z projektów Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

bielskim już w latach 60.–70. XVI w.⁶⁷; Wawrzyniec Lipski pełnił funkcję deputata (albo był w jej trakcie, gdy otrzymał nominację) do Trybunału Koronnego⁶⁸. W przypadku sędziego ziemskiego inowrocławskiego Daniela Tolibowskiego w przywileju na urząd wprost wskazano jego bliżej nieustalone doświadczenie w rozstrzyganiu trudnych spraw⁶⁹. Wydaje się, że uznana była też wiedza Mikołaja Żochowskiego z Krasowa: prawdopodobnie znalazł się on w deputacji do spisania korektury prawa ustanowionej na sejmie koronacyjnym Zygmunta III⁷⁰. Z analizy przywilejów nominacyjnych płynnie wniosek, że spośród 49 nominowanych osób przy 28 jesteśmy w stanie stwierdzić praktyczne przygotowanie do wykonywania funkcji sędziowskich (wcześniej pełnione urzędy w wymiarze sprawiedliwości lub wzmianki w przywilejach o wyróżniającej znajomości prawa). Przy uwzględnieniu tylko grupy sędziów zasiadających w sądach ziemskich ta proporcja będzie jeszcze większa: 26 osób z nominowanych 40.

3. Czynniki wpływające na awans

W wielu przypadkach nie udało się ustalić faktu uzyskania prawniczego – czy szerzej: uniwersyteckiego – wykształcenia przez pozostałych członków badanej grupy, co oczywiście nie przesądza, że wszyscy omijali szerokim łukiem bramy akademii krajowych i zagranicznych. Można jednak założyć, że nie odczuwali potrzeby chwalenia się stopniem naukowym prawdopodobnie dlatego, że w niewielkim zakresie pomagał on w karierze w ramach szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości⁷¹. Pojawia się zatem pytanie: jakie czynniki pozwalały na rozpoczęcie udanej kariery w sądach ziemskich.

Jednym z nich była możliwość odwołania się do powiązań czy tradycji rodzinnych. Karierę Franciszka Krasińskiego, kolejno: wojskiego, sędziego ziemskiego i kasztelana ciechanowskiego, należy rozpatrywać w kontekście osiągnięć jego ojca, Andrzeja: stolnika, chorążego i wreszcie sędziego ziemskiego ciechanowskiego, stryja oraz imiennika Franciszka, biskupa krakowskiego, drugiego stryja Stanisława – doktora praw i wyższego rangą duchownego w kilku diecezjach – oraz braci: pisarza i historyka Jana Andrzeja czy Stanisława, który z urzędu chorążego płockiego awansował przez kasztelanie: ciechanowską, sierpską, podlaską i płocką na województwo płockie w 1600 r.⁷²

⁶⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie, zbiór Zygmunta Glogera, 17, s. 294 i n.

⁶⁸ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. XIV, s. 339.

⁶⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, księgi ziemskie inowrocławskie, t. 10, k. 2.

⁷⁰ Biblioteka Muzeum Książąt Czartoryskich, rkps 350, s. 611–612 (występuje tam jako Mikołaj Krassowski).

⁷¹ Warto wspomnieć, że zespół badawczy, pracujący pod kierunkiem prof. Jacka Matuszewskiego, ustalił, że zdecydowana większość urzędników sądowych I Rzeczypospolitej nie miała formalnego wykształcenia prawniczego, o czym kierownik zespołu poinformował w trakcie niepublikowanego referatu wygłoszonego na konferencji naukowej „Nauka i nauczanie prawa w przeszłości i współcześnie. XXV Ogólnopolski Zjazd Historyków Prawa”, która odbyła się w Krakowie w dniach 22–25 września 2014 r.

⁷² I. Kaniewska, *Krasiński Andrzej h. Ślepowron (zm. 1588)* [w:] PSB, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 169–170; W. Urban, *Krasiński Franciszek h. Ślepowron (1525–1577)* [w:] PSB, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 171–173; *idem*, *Krasiński Stanisław h. Ślepowron (1534–1598)* [w:] PSB, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 190–191; H. Barycz, *Krasiński Jan Andrzej (1550–*

Z rodziny obecnej na Podolu od co najmniej pokolenia wywodził się pisarz ziemski kamieniecki Szymon Dobromirski. Jeden z jego krewnych imieniem Maciej – prawdopodobnie ojciec – służył przez długie lata jako rotmistrz w jeździe potocznej. Kariera seniora rodu Dobromirskich nie ograniczała się jednak do służby Marsowi, Maciej nie zaniedbywał także Temidy, pełniąc urzędy sędziego grodzkiego i ziemskiego kamienieckiego oraz trzykrotnie posługując na sejm koronny. Co ciekawe, Szymon jedynie połowicznie poszedł w ślady krewniaka, ponieważ nie udało się odnaleźć informacji na temat kariery wojskowej pisarza ziemskiego, militarne tradycje rodzinne kontynuowali natomiast dwaj synowie sędziego ziemskiego, Maciej i Stanisław⁷³.

Wydaje się, że ważnym elementem karier części spośród przyszłych urzędników sądowych było także – wskazywane już wcześniej – prowadzenie praktyki prawniczej, czy to w formie praktyki w kancelarii królewskiej, stosowania prawa w sądownictwie grodzkim, czy reprezentowania stron występujących przed szlacheckimi sądami, przede wszystkim przed Trybunałem Koronnym. Do wspomnianych już przykładów można dodać kolejne. Pisarz ziemski krakowski Piotr Oraczowski miał za sobą prawdopodobnie praktykę kancelaryjną⁷⁴. Piotr Gaszyński, pisarz ziemski wieluński, pełnił przed nominacją urząd komornika granicznego wieluńskiego⁷⁵. Adam Jabłoński, pisarz ziemski liwski, nominowany 18 maja 1600 r., występował w 1593 r. jako podstarości liwski⁷⁶. Podobnie potoczyła się kariera Jana Jemielitego, który z urzędu podstarościęgo łomżyńskiego awansował na podsęstwo w tej ziemi, czy Bartłomieja Kanigowskiego, który urząd podstarościęgo ciechanowskiego zamienił na pisarstwo ziemskie ciechanowskie⁷⁷. Augustyn Karwowski – nim zasiadł w sądzie ziemskim jako jego podsędek – występował jako surogator starosty wiskiego⁷⁸. Fabian Kliński był w latach 1581–1597 ławnikiem tczewskim, by z kolei w 1599 r. zostać sędzią tamtejszego sądu ziemskiego⁷⁹. Skomplikowane były drogi kariery Melchiora Kostro, sędziego ziemi bielskiej. W 1582 r. pełnił obowiązki sędziego grodzkiego brańskiego, dziewięć lat później występował jako podstarości drohicki, aby w latach 1594–1595 awansować kolejno na urząd sędziego grodzkiego drohickiego i sędziego ziemskiego bielskiego⁸⁰. Pisarzem grodzkim kaliskim był późniejszy pisarz ziemski kaliski Marcin Żeroński⁸¹.

–1612) [w:] PSB, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 177–179; J. Maciszewski, *Krasiński Stanisław h. Ślepowron (1558–1617)* [w:] PSB, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 191–192. Stosowna wzmianka znalazła się również w przywileju nominacyjnym na sęstwo ciechanowskie: *Nos habentes in primis commendatam familiae Erga Serenissimam Jagiellonicam domum ex qua maternum genus ducimus, fidem et observantiam*. AGAD, MK, 134, k. 398v.–399.

⁷³ *Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1998, s. 198; M. Plewczyński, *Wojny...*, s. 369–370; *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 146, 167, 174.

⁷⁴ W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 39.

⁷⁵ *Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, nr 1655, s. 218.

⁷⁶ A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy...*, s. 314.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 311, 315–316.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 326.

⁷⁹ *Urzędnicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, nr 1198, 1288, s. 159, 167.

⁸⁰ *Urzędnicy podlaski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, nr 219, s. 55 oraz s. 173.

⁸¹ AGAD, MK, 137, k. 300v.

Również długoletnie wykonywanie zastępstwa procesowego stron – zwłaszcza w przypadku wielkich rodów magnackich – mogło prowadzić do awansu w hierarchii urzędniczej. Poza przywoływanymi już wcześniej przypadkami Józefa Kowalowskiego, Janów: Swoszowskiego czy Łęczyckiego, oraz Andrzeja Rzeczyckiego, warto byłoby także wspomnieć pisarza ziemskiego lubelskiego Mikołaja Brodowskiego, którego kariera znakomicie ilustruje nie tylko znaczenie praktyki adwokackiej dla budowania kariery sądowej, ale także ograniczonych możliwości wpływania przez magnackich patronów na decyzje wyborcze zgromadzeń szlacheckich.

Brodowski był funkcjonariuszem kancelarii grodu lubelskiego oraz długoletnim prokuratorem kanclerza Jana Zamoyskiego, który powierzał mu także zadania o charakterze mediacyjnym, na przykład w 1593 r. miał pogodzić kasztelana sandomierskiego Stanisława Tarnowskiego z kasztelanem bieckim Andrzejem Zborowskim⁸².

W 1597 r. o pisarstwo ziemskie lubelskie zabiegali dla swego kandydata: hetman i kanclerz koronny, Firlejowie: Jan, podskarbi koronny, i Andrzej, kasztelan radomski, oraz Mikołaj Zebrzydowski, marszałek wielki koronny. Zamoyski forytował Andrzeja Rzeczyckiego, podkomorzego lubelskiego, pisząc w tej sprawie do sekretarza wielkiego Wawrzyńca Gembickiego, ale równocześnie wspierał innego kandydata. W czasie sejmiku elekcyjnego jako kandydaci wyłonieni zostali Rzeczycki, dwóch innych elektów oraz Mikołaj Brodowski, który nie posiadał dóbr na terenie województwa. Część szlachty – z Firlejami na czele – złożyła protestację, lecz wybór Brodowskiego został zatwierdzony przez króla. W sprawę zaangażował się nawet kasztelan lubelski Piotr Myszkowski. W następnym roku doszło do kompromisu, na podstawie którego szlachta uznała wybór za ważny, pisarz elekt zobowiązał się zaś do zakupu dóbr ziemskich w województwie w ciągu roku, a do chwili zakupu miał pobierać 10 groszy – zamiast ustawowych piętnastu – za wydawanie ekstraktów trybunalskich. Obiecał także, że nie będzie wywierał zemsty na oponentach⁸³.

Nie ulega jednak wątpliwości, że patronat magnacki odgrywał ważną rolę w kształtowaniu karier urzędników sądowych, co bardzo dobrze widać na przykładzie działalności hetmana Zamoyskiego. Obok Brodowskiego, Łączyńskiego, Swoszowskiego – choć w tym wypadku tylko do pewnego stopnia z racji związków twórcy *Postępku prawnego skróconego* z rodem Ostrogskich – kanclerz przyczynił się choćby do awansu Jana Jaskmanickiego, sędziego ziemskiego przemyskiego, podsędka sandomierskiego Pawła Chocimowskiego, Jana Lipskiego z Goraja, pisarza ziemskiego chełmskiego Andrzeja Serebryskiego, pisarza ziemskiego przemyskiego Andrzeja Suskiego czy pisarza łęczyckiego Jana Kalińskiego⁸⁴.

Oczywiście Zamoyski nie był jedynym ważnym współtwórcą karier sądowych. Dla przykładu Marcin Żeroński był związany z marszałkiem koronnym Andrzejem Opalińskim⁸⁵, a wspomniany wcześniej Bartłomiej Kanigowski był marszałkiem dworu

⁸² W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 45, 56, 58 oraz przyp. 55 i 168; W. Tygielski, *Listy, ludzie, władza...*, s. 101–102.

⁸³ W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 47–48; Brodowski uzależniał objęcie pisarstwa ziemskiego lubelskiego od zgody Zamoyskiego, deklarując chęć pozostania klientem kanclerza. W. Tygielski, *Listy, ludzie, władza...*, s. 342, 391.

⁸⁴ W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 23, 45–46, 61, 74 oraz przyp. 82; W. Tygielski, *Listy, ludzie, władza...*, s. 100, 323, 325.

⁸⁵ W. Tygielski, *Listy, ludzie, władza...*, s. 277.

prymasa Stanisława Karnkowskiego, na którego dworze służył podkomorzy brzesko-kujawski Jakub Łowicki⁸⁶. W przypadku Mazurów – choćby pisarza ziemskiego łomżyńskiego Piotra Jakackiego – ważną rolę odgrywało wsparcie królowej Anny Jagiellonki⁸⁷.

Niekiedy urząd ziemski – pozostający bez związku z wymiarem sprawiedliwości – służył jako stopień w przyszłej karierze sądowej. Stanowił on bowiem o znaczeniu osoby w lokalnej społeczności już w momencie podejmowania starań o urząd sędziowski. Jan Sasin Karśnicki występował w latach 1579–1588 jako łowczy łączycycki, aby od 1 stycznia 1588 r. przejąć urząd podkomorski w tym województwie⁸⁸. Franciszek Krasieński – nim zasiadł na stołku sędziego ziemskiego ciechanowskiego – sprawował co najmniej przez sześć lat urząd wojskiego ciechanowskiego⁸⁹. Jan Lipski z Goraja był kolejno chorążym i prawdopodobnie podczaszym chełmskim, aby otrzymać w 1596 r. podkomorstwo bełskie i zakończyć karierę jako kasztelan bełski, który to urząd otrzymał w 1613 r.⁹⁰

Jak wynika ze skąpych danych biograficznych, jedną z ważniejszych dróg do kariery sądowej była szeroko pojęta służba publiczna. Jej znaczenie można wskazywać zwłaszcza w przypadku funkcji wybieralnych, które mogą dowodzić nieuchwytnego elementu, jakim było zaufanie lokalnej społeczności⁹¹. Przybierała ona różne, często wykonywane łącznie formy: działalność polityczna na niwie parlamentarnej czy sejmikowej, piastowanie funkcji w szlacheckim aparacie skarbowym. Niemala część badanej grupy miała za sobą w chwili nominacji mniejszy bądź większy epizod poselski, by ograniczyć się jedynie do wymienienia takich postaci jak sędzia ziemski ciechanowski Mikołaj Żochowski⁹², sędzia ziemski wieluński Jan Węgierski z Mikorzyna⁹³, podkomorzy podolski Michał Stanisławski⁹⁴, podkomorzy lwowski Andrzej Siemieński *vel* Sienieński z Gołogór⁹⁵, pisarz ziemski krakowski Piotr Oraczowski⁹⁶, podsędek drohicki Hieronim Irzykowiec Bańkowski⁹⁷ czy sędzia ziemski łukowski Stanisław Ryszkowski⁹⁸.

Zdarzały się także całkiem liczne przypadki piastowania przez przyszłych urzędników sądowych funkcji skarbowych, przede wszystkim poborcy i szafarza. Wspomniany wcześniej Mikołaj Żochowski był w 1588 r. szafarzem ciechanowskim, podobnie jak

⁸⁶ *Posłowie ziemscy koronni 1491–1600...*, s. 303, 378.

⁸⁷ A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy...*, s. 316, 322; J. Choińska-Mika, *Sejmiki...*, s. 79, 88.

⁸⁸ *Urzędnicy województw łączycyckiego i sieradzkiego...*, nr 367, s. 67; *Urzędnicy podlascy...*, s. 197.

⁸⁹ A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy...*, s. 310; *Posłowie ziemscy koronni 1491–1600...*, s. 273,

⁹⁰ *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, nr 1044, s. 146, nr 1232, s. 167, nr 183, s. 47, nr 65, s. 34.

⁹¹ Por. E. Opaliński, *Elita władzy...*, s. 21–22.

⁹² Poseł ziemi ciechanowskiej na sejmy 1587/1588 i 1590/1591 r., *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 303, 333.

⁹³ Poseł ziemi wieluńskiej na sejm 1593 r. *Ibidem*, s. 349–350.

⁹⁴ Poseł województwa podolskiego w 1593 r. *Ibidem*, s. 359.

⁹⁵ Poseł ziemi halickiej na sejmy 1565 i 1566 r., ziemi trembowelskiej na sejmy 1570 i 1576 r. *Ibidem*, s. 160, 168, 197, 240.

⁹⁶ Poseł na konwokację warszawską 1573, sejmy 1576/1577, 1578, sejm konwokacyjny 1587, sejm koronacyjny 1587/1588. *Ibidem*, s. 217, 248, 258, 296, 305.

⁹⁷ Poseł na sejm 1587/1588 (deputat do zredagowania korektury prawa), 1590/1591 (komisarz do rozgraniczeń woj. Podlaskiego z brzesko-litewskim, poborca w powiecie drohickim i mielnickim), 1593. *Ibidem*, s. 309, 339, 360.

⁹⁸ Poseł województwa lubelskiego na sejmy 1581, 1589, 1596. *Ibidem*, s. 268, 323, 374; oraz M. Ujma, *Sejmiki...*, s. 247.

Bernard Branecki czerskim⁹⁹. Hieronim Irzykowicz Bańkowski był poborcą w powiecie ziemi mielnickiej i drohickiej w 1591 r., Stanisław Ryszkowski pełnił tę funkcję dwa lata wcześniej, a Andrzej Serebryski w 1595 r.¹⁰⁰ Wielokrotnym poborcą był podsędek sanocki Wojciech Humnicki¹⁰¹. Andrzej Jałbrzyk Wyszyński otrzymał 4 lutego 1588 r. – wraz z podkomorzym drohickim Wojciechem Siekluckim – zgodę króla na dzierżawę ceł Podlasia na okres trzech lat, do 24 lutego 1591 r.¹⁰²

Ważnym elementem kariery publicznej – szczególnie w przypadku szlachty z Rusi Czerwonej i Podola – była służba wojskowa¹⁰³. Szczególnym urzędem o kompetencjach sądowych, który zwykle powierzany był w XVI w. zawodowym wojskowym, było podkomorstwo podolskie. Piastowali go bowiem rotmistrzowie Piotr Hynek (1510–1529), Mikołaj Iskrzycki z Jagielnicy (wcześniej stolnik kamieniecki, 1530–1540), Jan Herburt z Fulsztyna (1540–1552), Hieronim Sieniawski (1553–1569), Mikołaj Tworowski z Buczacza (1570–1592), Mikołaj Lanckoroński (1595–1597) oraz Michał Stanisławski (1597–1604). Wyjątkiem od tej reguły była jedynie nominacja Michała Piaseckiego (1529–1530), który nie służył w charakterze rotmistrza w armii koronnej¹⁰⁴. Warto jednak przypomnieć, że wśród urzędników sądowych znaleźli się – oprócz wymienionych wyżej – Jan Swoszowski czy nominowany w 1590 r. podkomorzy halicki Prokop Raszko, którzy mieli za sobą znaczniejszy epizod służby wojskowej.

Pierwszy z nich zebrał w 1589 r. zaciężną rotę husarską liczącą 53 konie, która pozostawała w służbie do 1591 r.¹⁰⁵ W latach 1596–1597 w armii koronnej ponownie znalazła się jego rota husarska, licząca tym razem 100 koni¹⁰⁶. Wydaje się, że na tym jego służba w charakterze rotmistrza się zakończyła, choć brał udział w opłacaniu armii koronnej w Inflantach w latach 1601–1602, przewożąc i wypłacając pieniądze z kwarty jako deputat kwarciany¹⁰⁷. Prokop Raszko stanął na czele roty zaciężnej husarii – liczącej nominalnie 100 koni, choć w rzeczywistości późnym latem 1589 r. w czasie popisu odnotowano 126 koni – w latach 1589–1590¹⁰⁸.

⁹⁹ A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy...*, s. 310; VC, t. II, vol. 2, s. 96.

¹⁰⁰ *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 323, 339; AGAD, ASK II 34, k. 23.

¹⁰¹ Powoływano go na sejmach w latach 1590, 1590/1591, 1593, 1595, 1598, VC, t. II, vol. 2, s. 166, 189, 214, 225, 264.

¹⁰² *Sumariusz Metryki Koronnej...*, nr 107, s. 49.

¹⁰³ W. Sokołowski, *Politycy...*, s. 24–25.

¹⁰⁴ *Urzędnicy podolscy...*, nr 398–405, s. 94–95; M. Plewczyński, *Wojny...*, s. 320–360.

¹⁰⁵ *Popis rot tych, którzy we Lwowie brali pieniądze, którym służba poczęła się a. 9 septembris anni 89*. AGAD, ASW dz. 82, poz. 6, k. 23; AGAD, ASW dz. 86, nr 29, k. 26v.; AGAD, ASW, dz. 86, nr 32, cz. XIV, *PP. żołnierze, którym wszystko zasłużone jest zapłacone tak w Samborze jako i w Lublinie 1591*. AGAD, ASW dz. 86, nr 33, k. 6v.

¹⁰⁶ AGAD, ASK II, nr 34, k. 115, trzy kwartały służby pomiędzy 14 lipca 1596 r. a 14 kwietnia 1597 r.

¹⁰⁷ AGAD, ASK II 35, k. 192.

¹⁰⁸ *Popis rot tych, którzy we Lwowie brali pieniądze, którym służba poczęła się a. 9 septembris anni 89*. AGAD, ASW dz. 82, poz. 6, k. 28; AGAD, ASW, dz. 86, poz. 29, cz. III, k. 33; *Rachunki IchMci panów żołnierzy w Lublinie czynione przez p. podskarbiego nadwornego przy ichm. paniech deputacjach z koła ichmci naznaczonych dnia 31 Decembra 1591*. AGAD, ASW dz. 86, poz. 30, cz. VIII, k. 18; *Rettentia stipendia militibus podolicae et in expeditione contra Turcas susceptis*. AGAD, ASW dz. 86, 31, cz. XIX, k. 2v.; AGAD, ASW dz. 86, nr 34, k. 4; *Comitivae quibus pars pecuniarum Sambory et Lublini data sunt reliquum vero in restis contributionum per deputatos et dispensatores assignat*. AGAD, ASW dz. 86, nr 34, k. 6v.

Można zatem powiedzieć, że przeciętny członek sądu ziemskiego lub podkomorzy prawdopodobnie nie skończył studiów prawniczych czy – szerzej – uniwersyteckich, co jednak nie przeszkadzało w najmniejszym stopniu w karierze prawniczej. Wywodził się natomiast nierzadko z rodziny majątnej, cieszącej się poważaniem i głęboko osadzonej w lokalnej społeczności. Często miał za sobą praktyczną naukę prawa w kancelarii królewskiej czy grodzkiej albo praktykę adwokacką – w dzisiejszym rozumieniu tego słowa – przed sądami szlacheckimi, szczególnie przed Trybunałem Koronnym. Korzystał często ze wsparcia możnego patrona. Można także założyć, że miał za sobą krótką lub dłuższą karierę sejmikową i parlamentarną, czasami wzbogaconą o piastowanie urzędu poborcy podatkowego lub służbę wojskową, szczególnie w przypadku Rusi Czerwonej i Podola.

4. Warunki kariery sędziowskiej w Europie

Warto w tym miejscu zadać sobie pytanie, w jakim stopniu taki model kariery był specyficzny dla Rzeczypospolitej, w jakim zaś odzwierciedlał tendencje panujące w Europie Zachodniej, szczególnie w aspekcie wymaganego wykształcenia. W tym celu postanowiliśmy się przyjrzeć modelowi kariery sędziowskiej we Francji, Anglii i Kastylii. Porównanie to pozwoliło nie tylko na określenie charakterystycznych cech rozwiązań przyjętych w Koronie, ale także na uwypuklenie różnorodności modeli europejskich, ponieważ istnieją znaczące różnice pomiędzy sądownictwem kontynentalnym a tym panującym po drugiej stronie Kanału.

Nad Sekwaną przyszli sędziowie zaczynali edukację w rodzinnym mieście, po czym uczęszczali do kolegium, a następnie odbywali studia uniwersyteckie, ponieważ wymogiem uzyskania statusu sędziego było posiadanie co najmniej tytułu licencjata z prawa. W przeciwieństwie do kandydatów aspirujących do zasiadania w jednym z parlamentów – w ramach podróży edukacyjnych studiujących często poza granicami kraju, zwłaszcza we Włoszech – w przypadku sądów prezydialnych zwykle był to jeden z krajowych uniwersytetów: Bourges, Poitiers czy Tuluza, przy czym niektórzy z nich uzyskiwali stopień doktora. Sędziowie niższych sądów – baliwialnych czy prewotalnych – często zadowalali się nauką w bliższej okolicy i uzupełniali wykształcenie przez staż u praktykujących prawników czy notariuszy. W przypadku parlamentów istniał także dolny limit w uprawniającym do zasiadania w sądzie – 25 lat – ale można było uzyskać dyspensę królewską, zwalniającą od konieczności spełnienia tego wymogu, z czego niejednokrotnie korzystano. Należało ponadto zdać stosowny egzamin, w przypadku sądów prezydialnych trwał on około godziny i polegał na wygłoszeniu po łacinie wykładu oraz komentarza na temat prawa przed komisją złożoną z sędziów. Dla przykładu Pierre Robert przygotowywał teksty z zakresu prawa rzymskiego (*Instytucje* Justyniana, cztery księgi *Kodeksu*, *Sentencje Paulusa*) oraz współczesne dzieła Jacquesa Cujasa (*Regulus Iuris* i *Paratitla*). W przypadku wsparcia możnego patrona albo długiej i pełnej sukcesów kariery adwokackiej można było uzyskać zwolnienie z egzaminu¹⁰⁹.

¹⁰⁹ M. Cassan, *Formation, savoirs et identité des officiers „moyens” de justice aux XVI–XVII siècles: Des exemples limousins et marchois* [w:] *Les officiers „moyens” à l’époque moderne: Pouvoir, culture, identité*.

Profesja prawnicza w Kastylii składała się z trzech głównych grup: adwokatów, czyli *abogados*, pełnomocników prawnych, czyli *procuradores*, oraz *solicitadores*. Ten ostatni termin trudno precyzyjnie oddać w języku polskim, ponieważ prawnicy należący do tej grupy w stosunkowo niewielkim stopniu różnili się od *procuradores*, jeśli wziąć pod uwagę rodzaj wykonywanych zadań. Adwokaci musieli ukończyć uniwersyteckie studia prawnicze – stąd nazywano ich także *letrados* – podczas gdy dwie pozostałe grupy nabywały umiejętności prawnicze przez praktykę u boku bardziej doświadczonych prawników. W 1495 r. rozstrzygnięto, że przyszły adwokat musi studiować prawo rzymskie i kanoniczne przez pewien czas – później określony na pięć lat – na jednym z hiszpańskich uniwersytetów oraz złożyć egzamin przed sądem, w którym zamierzał prowadzić praktykę prawniczą. Zadania *abogados* sprowadzały się do doradztwa prawnego w szczególnie skomplikowanych kwestiach prawnych wyłaniających się w toku postępowania, podczas gdy *procuradores* przygotowywali strategię procesową, gromadzili świadków i dokumenty oraz przygotowywali pisma procesowe. W praktyce jednak często zadania obu tych grup nakładały się na siebie. *Letrados* byli znacznie wyżej oceniani przez opinię publiczną, podczas gdy *procuradores* byli traktowani jako rzemieślnicy. Królowie Kastylii nierzadko powoływali w XV w. *letrados* na stanowiska sędziowskie, ale władcy z dynastii habsburskiej zdecydowanie preferowali profesorów prawa pomimo tego, że w 1480 r. Ferdynand i Izabela przyznali *abogados* wyłączne prawo do zasiadania w sądach królewskich¹¹⁰.

Analizę angielskiej profesji prawnej na przełomie XVI i XVII w. należałoby rozpocząć od rozróżnienia sądów *common law* i *civil law*, ponieważ stosownie do podziału sądów ukształtowały się dwie główne grupy prawników, a co za tym idzie – także sędziów. Angielscy prawnicy cywiliści – w ówczesnym rozumieniu tego terminu – charakteryzowali się tym, że uzyskali stopień doktora praw na uniwersytetach angielskich (w przypadku Oxfordu – Doctor of Civil Law, w skrócie D.C.L., w Cambridge zaś – Doctor of Laws, czyli LL.D), względnie w uczelniach na kontynencie. Na początku XVI w. większość cywilistów należała do stanu duchownego, lecz w ciągu dwóch następných stuleci trwał proces stopniowej laicyzacji tej grupy prawników, który znacznie przyspieszył po roku 1545, kiedy statut parlamentu dopuścił do wykonywania zawodu ludzi świeckich. Około 1600 r. świeccy stanowili większość spośród adwokatów, choć zdarzały się sporadycznie przypadki przyjmowania duchownych. Przedmiotem kształcenia na uniwersytetach było prawo rzymskie, prawa kanoniczne natomiast nie można było wykładać na mocy zakazu Henryka VIII. Zgodnie z przepisami uniwersyteckimi osiągnięcie tytułu doktora praw wiązało się z nauką trwającą 9–10 lat. Wielu absolwentów prawniczych studiów uniwersyteckich stało się członkami Doctor’s Commons, stowarzyszenia prawników cywilistów w Londynie. Warunkiem dołączenia do stowarzyszenia było odbycie rocznego stażu w Court of the Arches, najwyższym sądzie arcybiskupa Canterbury. Tylko członkowie stowarzyszenia mieli prawo występować w charakterze pełnomocników przed sądami arcybiskupimi, the High Court of Admiralty oraz the Court of Chivalry. Co więcej, jedynie oni mogli zasiadać jako sędziowie we wspomnianych powyżej sądach. Głównym zada-

France, Angleterre, Espagne, ed. M. Cassan, Limoges 1997, s. 299–304; C. Blanquie, *Les institutions de la France des Bourbons (1598–1789)*, Paris 2003, s. 81.

¹¹⁰ R.L. Kagan, *Lawyers and litigation in Castile, 1500–1750* [w:] *Lawyers in Early Modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981, s. 184–186.

niem cywilistów było jednak reprezentowanie stron przed sądem Arcybiskupa Canterbury, the High Court of Admiralty i the High Court of Chivalry. Uważali się oni za równych elicie prawników *common law*. W omawianym okresie ich liczba nie przekraczała dwustu osób.

Inaczej przedstawiała się sytuacja w przypadku sądu arcybiskupa Yorku, gdzie większość adwokatów nie miała stopnia doktora, czasami nawet nie osiągnęła żadnego stopnia uniwersyteckiego w dziedzinie prawa. W przypadku kanclerzy diecezji, komisarzy biskupa, oficjałów archidiacona oraz sędziów w sądach szczególnych nie występował wymóg posiadania doktoratu, wystarczyło jedynie zdobycie tytułu magistra sztuk wyzwolonych lub bakałarza prawa, ale zwykle wykorzystywano do pełnienia tych urzędów adwokatów i lepiej wykształconych *proctors*, czyli *sui generis* radców prawnych¹¹¹.

Prawnicy *common law* stanowili wewnątrznie zróżnicowaną i zhierarchizowaną grupę zawodową. W czasach Jakuba I liczba stanowisk sędziowskich w sądach centralnych *common law* była bardzo niewielka: ośmiu sędziów Court of Common Pleas oraz Court of King's Bench, czterech baronów Exchequeru oraz lord kanclerz czy też zastępujący go strażnik pieczęci kierujący Court of Chancery. Dwa ostatnie urzędy nie miały charakteru *stricte* sądowego i nie musiały być obsadzone przez prawników, w pozostałych przypadkach ukształtowany w późnych wiekach średnich zwyczaj nakazywał, aby powoływać na te urzędy wyłącznie *serjeants-at-law*, nieliczną grupę prawników mających wyłączne prawo do reprezentowania stron przed Court of Common Pleas. Aby uzyskać status „sierżanta”, należało ukończyć jedną z *inns of court*¹¹² i zostać wykładowcą (*reader*) lub członkiem zarządu *inn of court*, zwanym *bencher*, oraz uzyskać królewską nominację. Mówiono, że król tworzy (*creates*), a nie powołuje sierżantów. W czasach Stuartów jednak coraz częściej awans sędziowski wiązał się z protekcją, a nawet kupnem godności i w praktyce coraz częściej zdarzało się, że sędzią zostawała osoba niebędąca sierżantem, którą dla zachowania wymogów prawa obdarzano *pro forma* stosownym tytułem tuż przed nominacją sędziowską. Należy jednak podkreślić, że wszyscy – oprócz sir Johna Daviesa – sędziowie i sierżanci mianowani w ciągu półwiecza poprzedzającego wojnę domową zasiadali w gronie osób kierujących *inns of court* (*bench*), co wskazuje na to, że ta funkcja – coraz trudniejsza do uzyskania – była niezbędnym stopniem w dalszej karierze prawniczej nie tylko w sądach westminsterskich¹¹³.

Poza sądami centralnymi w Anglii istniały rozliczne jurysdykcje prowincjonalne, na przykład królewska Rada Północy (Council of the North), Rada Marchii Walijskiej (Council in the Marches of Wales), sądy księstwa Lancaster czy palatynatów Chester i Durham. Bardziej lokalny charakter miały sądy miejskie, sędziów pokoju czy setni.

¹¹¹ B.P. Levack, *The Civil Lawyers in England 1603–1641: A Political Study*, Oxford 1973, s. 2–3, 17–20; *idem*, *The English Civilians, 1500–1750* [w:] *Lawyers in Early Modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981, s. 108–115.

¹¹² Dosłownie „gospody sądowe”. Były to szkoły i zarazem stowarzyszenia z siedzibą w Londynie, zrzeszające prawników *common law* oraz kandydatów do tej profesji. Szerzej na ich temat oraz roli, jaką odgrywały w kształceniu prawników w omawianym okresie, zob. W. Prest, *The Inns of Court under Elizabeth I and the Early Stuarts, 1590–1640*, London 1972; *idem*, *Legal Education of the Gentry at the Inns of Court, 1560–1640*, „Past & Present” 1967, nr 38, s. 20–39.

¹¹³ J.H. Baker, *The English Legal Profession, 1450–1550* [w:] *Lawyers in Early Modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981, s. 17–20; W.F. Prest, *The Rise of the Barristers: A Social History of the English Bar 1590–1640*, Oxford 1986, s. 135–138.

Nie wolno także zapominać o sądach manorialnych, których było dosłownie tysiące. Wszystko to oznacza, że pokaźna część pracy prawników odbywała się na poziomie lokalnym, z niewielkim lub żadnym udziałem sądów obradujących w Westminster. Zwłaszcza w przypadku stewardów w sądach manorialnych, można mówić o bardzo zróżnicowanej grupie wykonującej zadania sędziowskie. O ile wielcy panowie często zatrudniali w tej roli doświadczonych jurystów, nawet *serjeants* z Londynu, o tyle mniej zamożna szlachta korzystała z usług prawników o wyłącznie lokalnym doświadczeniu. W wielu przypadkach większość z nich nie miała żadnych potwierdzonych związków z londyńskimi sądami królewskimi czy tamtejszymi *inns*. Podobne zjawisko występowało w przypadku miejskich *court of small pleas*. Można się nawet spotkać z przypadkami – jak w Ipswich – że miejscowe władze zakazywały łączenia obowiązków *attorney* w miejscowym sądzie z pracą w Westminsterze. Większość drobnych sądów lokalnych była obsadzana przez osoby, które rzadko kiedy mogły się legitymować ukończeniem londyńskich *inns of court*, nabyły natomiast umiejętności prawnicze dzięki praktycznej nauce u boku bardziej doświadczonego prawnika czy urzędnika sądowego¹¹⁴.

Można zatem przyjąć, że – nieco upraszczając – w Europie Zachodniej stanowiska sędziowskie wyższego i średniego szczebla były dostępne jedynie dla osób z formalnym prawniczym wykształceniem: uniwersyteckim (Francja, Kastylia, sądy *civil law* w Anglii) lub nabytym w drodze studiów w specjalnych wyższych szkołach prawniczych (*inns of court* w przypadku sądów *common law* w Anglii). Czynniki nieformalne: poparcie możnego patrona czy znaczny majątek, mogły przyspieszyć karierę sądową, ale nie prowadziły do całkowitego uchylecia kryteriów formalnych. W przypadku niższych rangą sądów lokalnych wymogi te były często nieprzestrzegane, a zasiadający w nich prawnicy nabywali wiedzę w drodze praktycznej nauki u starszych stażem kolegów po fachu. Sytuacja przedstawiała się inaczej niż w przypadku koronnych szlacheckich sądów ziemskich i podkomorskich, gdzie większość sędziów zdobywała wykształcenie dzięki praktycznej nauce w kancelariach bądź sądach starościńskich, a czynniki nieformalne – o czym była mowa wyżej – odgrywały znaczną rolę, zwłaszcza szeroko pojęta aktywność publiczna czy też patronat magnacki. Rysuje się w tym miejscu niezmiernie ważne pytanie o przyczyny owej odmienności, co z całą pewnością zasługuje na potraktowanie w osobnym artykule.

Zakończenie

Działalność, dokonywane wybory i sposób modelowania kariery Pawła Garwaskiego zawierają w sobie wiele elementów typowych, decydujących o otrzymaniu urzędu sądowego w dawnej Rzeczypospolitej. Wśród nich można wskazać: pochodzenie i koligacje rodzinne, status majątkowy, sprawowanie funkcji poselskich i sejmikowych, elementy

¹¹⁴ C.W. Brooks, *Pettyfoggers and Vipers of the Commonwealth: The „Lower Branch” of the Legal Profession in Early Modern England*, Cambridge 1986, s. 33–46; *idem*, *The Common Lawyers in England, c. 1558–1642* [w:] *Lawyers in Early Modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981, s. 42–43, 46–49.

kariery wojskowej, wsparcie możnego patrona. W jego przypadku pewną odmiennością było – wynikające z wysokiej pozycji społecznej – uzyskanie urzędu niedługo po rozpoczęciu kariery publicznej.

Wśród wskazywanych elementów sprzyjających nominacji nie znalazło się formalne wykształcenie prawnicze czy nawet uniwersyteckie. Warto zauważyć, że pewna grupa – chyba wcale nie tak nieliczna – co najmniej podejmowała studia w Krakowie i na uczelniach zagranicznych. Zdobyte wykształcenie nie miało, jak się wydaje, zbyt wielkiego wpływu na późniejszą nominację. Jego brak nie oznaczał jednak, że urzędy sędziowskie obejmowały osoby niezorientowane w prawie. Bliższe spojrzenie na kariery nominatów wskazuje, że wielu miało za sobą wcześniej pełnione funkcje w wymiarze sprawiedliwości. Dodatkowym elementem, który można zauważyć w treści przywilejów nominacyjnych, jest przeświadczenie o dobrej znajomości prawa (zapewne poparte jakimś – w tej chwili jeszcze trudno uchwytnym – doświadczeniem). Powyższe elementy można rozumieć jako swoiste „przygotowanie zawodowe” osób obejmujących urzędy. Sądzić można, że posiadała je znaczna część – być może nawet większość – podkomorzych, sędziów, podsędków i pisarzy ziemskich w momencie awansu. Trzeba jednak pamiętać o dotkliwych lukach w naszej wiedzy, które wymagają pogłębionych badań źródłowych, szczególnie kwerendy w księgach sądowych oraz zachowanych papierach familijnych. Dopiero po ich zbadaniu możliwe stanie się precyzyjne ustalenie, jak w rzeczywistości przedstawiało się „przygotowanie zawodowe” szlacheckich jurystów.

W artykule wskazano też odmienności karier sędziów w wybranych krajach zachodniej Europy i Rzeczypospolitej. Ich sednem jest właśnie konieczność zdobycia formalnego wykształcenia, choć zauważyć też trzeba istnienie – zwłaszcza w Anglii – podobieństw w odniesieniu do sądów lokalnych. Odpowiedź na pytanie o przyczyny tych różnic wymaga odrębnych studiów, choć wydają się one zakorzenione w odmienności samego systemu prawnego, a zwłaszcza – szeroko pojętej kultury prawnej.

Bibliografia

Opracowania

- Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1 cz. 1, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957.
- Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. IV, 1585–1588, wyd. K. Lepszy, Kraków 1948
- Baker J. H., *The English Legal Profession, 1450–1550* [w:] *Lawyers in Early Modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981.
- Barycz H., *Krasiński Jan Andrzej (1550–1612)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Blanquie C., *Les institutions de la France des Bourbons (1598–1789)*, Paris 2003.
- Boniecki A., *Herbarz polski*, t. V, Warszawa 1902.
- Boroda K., *Struktura majątkowa szlachty województwa płockiego w I połowie XVI wieku* [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 1. *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII wieku*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2007.

- Brooks C.W., *Pettyfoggers and Vipers of the Commonwealth: The „Lower Branch” of the Legal Profession in Early Modern England*, Cambridge 1986.
- Brooks C.W., *The Common Lawyers in England, c. 1558–1642* [w:] *Lawyers in Early Modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981.
- Byliński J., *Jan Swoszowski – wytrawny parlamentarzysta i prawnik czasów Zygmunta III Wazy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1993, t. 48, z. 2–3.
- Cassan M., *Formation, savoirs et identité des officiers „moyens” de justice aux XVI–XVII siècles: Des exemples limousins et marchois* [w:] *Les officiers „moyens” à l’époque moderne: Pouvoir, culture, identité. France, Angleterre, Espagne*, ed. M. Cassan, Limoges 1997.
- Chłapowski K., *Starostowie w Wielkopolsce, na Kujawach i Mazowszu 1565–1696*, Warszawa 2007.
- Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.
- Czapliński W., *Ossoliński Jan Zbigniew h. Topór (1555–1623)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Długosz J., *Zbigniew Ossoliński i jego Pamiętnik* [w:] *Z. Ossoliński, Pamiętnik*, wyd. J. Długosz, Warszawa 1983.
- Dubas-Urwanowicz E., *O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586*, Warszawa 2013.
- Dworzaczek W., *Pogorzelski (Pasikoń – Pogorzelski Stanisław h. Wczele (zm. 1602)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- Dzięgielewski J., *Życie polityczne na Mazowszu od schyłku XV do połowy XVII wieku* [w:] *Dzieje Mazowsza. T. II. Lata 1527–1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015.
- Gawron P., *Proces tworzenia kadry oficerskiej armii koronnej w czasach Zygmunta III Wazy (1587–1632)* [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011.
- Gieysztorowa I., *Od Jagiellonów do Sobieskiego 1526–1696* [w:] *Cztery wieki Mazowsza. Szkice z dziejów 1526–1914*, red. S. Herbst, Warszawa 1968.
- Glemma T., *Garwaski Hieronim* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958.
- Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. IV, Lipsk 1839.
- Herbst S., *Wojna inflancka 1600–1602*, wyd. 2, Zabrze 2006.
- Kagan R.L., *Lawyers and Litigation in Castile, 1500–1750* [w:] *Lawyers in Early Modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981.
- Kaniewska I., *Kowalowski (Kowalewski) Józef h. Radwan (ok. 1540–1597)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969.
- Kaniewska I., *Kraśniński Andrzej h. Ślepowron (zm. 1588)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Kaniewska I., *Posłowie koronni na sejm warszawski z 1589 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1980, t. 32, z. 2.
- Kolankowski Z., *Łączyński Jan h. Kościesza (zm. ok. 1601)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1972.
- Kolankowski Z., *Zapomniany prawnik XVI wieku Jan Łączyński i jego „Kompendium sądów Króla Jego Mości”*. Studium z dziejów polskiej literatury prawniczej, Toruń 1960.
- Kowalska H., *Ożga Piotr z Ossy h. Rawicz (zm. 1623)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Kowalska H., *Porębski (Porembski) Baltazar z Wielkiej Poręby h. Kornicz (ok. 1550–1617)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- Lepszy K., *Garwaski Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958.
- Levack B.P., *The Civil Lawyers in England 1603–1641. A Political Study*, Oxford 1973.
- Levack B.P., *The English Civilians, 1500–1750* [w:] *Lawyers in Early modern Europe and America*, ed. W. Prest, New York 1981.

- Lewandowska-Malec I., *Pisarz ziemski lwowski Jan Swoszowski autorem projektu reformy ziemskiego procesu sądowego* [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawnictwo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003.
- Lewandowska-Malec I., *Swoszowski (Swoszewski) Jan (ok. 1563–1615)* [w:] PSB, t. XLVI, Kraków 2010.
- Lustracje województwa mazowieckiego XVII wieku. Cz. 1, 1617–1620*, wyd. A. Wawrzyńczyk, Wrocław 1968.
- Macieja Rywockiego księgi peregrynackie*, wyd. J. Czubek, „Archiwum do historii literatury i oświaty w Polsce”, t. XII, Kraków 1901.
- Maciszewski J., *Krasiński Stanisław h. Ślepowron (1558–1617)* [w:] PSB, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Maciszewski J., *Zbigniew Ossoliński (próba charakterystyki)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1975, t. 30, nr 2.
- Maleczyński K., *Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, Lwów 1938.
- Moniuszko A., *Mazowieckie sądy ziemskie. Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013.
- Naworski Z., *Szlachecki wymiar sprawiedliwości w Prusach Królewskich (1454–1772). Organizacja i funkcjonowanie*, Toruń 2004.
- Opaliński E., *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III*, Poznań 1981.
- Opaliński E., *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III*, Warszawa 2007.
- Pacuski K., *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostyńskiej w XIV i XV wieku*, Warszawa 2009.
- Pawiński A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 5. *Mazowsze*, Warszawa 1895.
- Pełka K., *Senatorowie płoccy w latach panowania Zygmunta III Wazy 1587–1632*, „Rocznik Mazowiecki” 2009, t. 21.
- Piętka J., *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975.
- Plewczyński M., *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku*, T. 2. *Lata 1548–1575*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2012.
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, oprac. M. Ferenc (lata 1573–1586), Warszawa 2013.
- Prest W., *The Inns of Court under Elizabeth I and the Early Stuarts, 1590–1640*, London 1972.
- Prest W., *Legal Education of the Gentry at the Inns of Court, 1560–1640*, „Past & Present” 1967, nr 38.
- Prest W.F., *The Rise of the Barristers: A Social history of the English Bar 1590–1640*, Oxford 1986.
- Rzońca J., *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. 1. *Bezowocny sejm z 1597 r.*, Opole 1989.
- Sokołowski W., *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzysty w latach 1574–1605*, Warszawa 1997.
- Smoleński W., *Jędrzeja Święcickiego opis Mazowsza* [w:] *Pisma historyczne*, t. I, Kraków 1901.
- Sumariusz Metryki Koronnej*. Seria Nowa, t. III. *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z lat 1587–1588*, red. W. Krawczuk, Kraków 2004.
- Ternes J., *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*, Lublin 2004.
- Tworek S., *Orzechowski Paweł h. Rogala (ok. 1550–1612)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Tygielski W., *Listy, ludzie, władza. Patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji*, Warszawa 2007.
- Tygielski W., *W poszukiwaniu patrona*, „Przegląd Historyczny” 1987, t. 78, z. 2.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Urban W., *Krasiński Franciszek h. Ślepowron (1525–1577)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.

- Urban W., *Krasiński Stanisław h. Ślepowron (1534–1598)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Urbaniak V., *Zamoyszczycy bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego*, Warszawa 1995.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1917, t. IV.
- Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1985–2014.
- Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990.
- Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994.
- Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1998.
- Urzednicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993.
- Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990.
- Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.
- Wisner H., *Kircholm 1605*, Warszawa 2011.
- Zieliński R., *Wojewoda płocki Grzegorz Zieliński*, „Notatki Płockie” 1957, t. 2, nr 2.
- Zieliński R., *Województwo płockie w czasie bezkrólewia i na elekcjach*, cz. 1, „Notatki Płockie” 1958, t. 3, nr 1, cz. 2, „Notatki Płockie” 1959, t. 4, nr 3–4.
- Zieliński G., Zieliński J., *Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka*, t. 1, Toruń 1880.
- Żołędź-Strzelczyk D., *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i I połowie XVII wieku*, Poznań 1996.